

ՀԱՆՆԻՍՈՒԹԻՒՆ

Հոմերոսի իդիլիան ու Ոդիսական դիւցազներգութիւններուն վրայ եղած խեղիւրդները :
(Տես երես 55)

Իսկէ առջի յօդուածին մէջ քննեցինք որ արդեօք Հոմերոս իրեն Իլիական ու Ոդիսական դիւցազներգութիւնները գրի վրայ առած է : — Սակայն ո՞վ կրնայ ապահովօք զմեզ, որ Հոմերոս անունով բանաստեղծ մը երեցած ըլլայ առեւտրէ (Յունաստանի մէջ, և կարող եղած ըլլայ Իլիական ու Ոդիսական հրաշալի դիւցազներգութիւնները հնարելու : Ինչ կը նշանակէ հնոց կոյր երգեցիկ անուանելը զՀոմերոս, և յունական պայծառ երկնքին տակ իրեն թափառական պըտորտիլը . ինչպէս կ'ըլլայ որ Հոմերոսի պէս գերահռչակ բանաստեղծի մը հայրենիքը անորոշ մնացած ըլլայ, ուր անունը ամէն տեղ համբաւով կը վազէր, և Օմիւռնիա, Վիոս, Կողոփոն, Սաղամիւս, Հուդոս, Բրգոս ու Բթէնք քաղաքները իրարու չէին ուզէր շնորհել այս պարծանքը թէ Հոմերոսի խանձարուրքը եղած ըլլան . միանգամայն ոչ հին առեւտրէ կը գիտցուէր, և ոչ իսկ հիմա կը գիտցուի թէ Հոմերոս որ դարուն ու որ ժամանակին ծնած է : Իսկ ամէն երկբայութիւնները արդեօք ուսումնասիրի մը աչքին չէն ցուցնենք որ Հոմերոս անունը գեղեցիկ այլաբանութիւն մըն է՝ յունական փայլուն հանձարէն հնարուած, և թէ (Յունաստանի բանաստեղծական բեղնաւոր ոգին կը նշանակէ, որ այլ և այլ ժամանակ ու այլ և այլ ներշնչեալ քերթողներու բերնէն՝ երկու կապակցեալ ու ընդարձակ դիւցազներգութիւններ յօրինէր է, որոնք Յունաստանի հին ազգութիւնը ներկայացնող հաւատարմագոյն ու ճախագոյն պատկերներն են և այս երանեալ երկրին քերթողական հանձարոյն ամենէն աւելի տեղական ու գեղեցիկ արգասիքը :

Իսկ ահա ասիկա Հոմերոսի վրայ եղած երկրորդ խեղիւրդ, որուն վրայօք դարձեալ առաջ բերենք հիմա գիտնող կարծիքներն ու պատճառաբանութիւնները : Կարողո՞ւ թէ ու Փրանկիսկոս Հէտըլէն գաղղիացի գիտունները երկու մասնաւոր գրուածքներու մէջ ցուցին որ Հոմերոս կամ ամենեւին Իլիական ու Ոդիսական դիւցազներգութիւններուն հեղինակը եղած չէ, կամ գոնէ ասոնք բոլորովին իրեն երկասիրութիւնները չեն . իսկ Հէտըլէն ինչուան ըսաւ ալ թէ Հոմերոս անունը երգիչ ըսել է և ոչ երբէք աշխարհքիս մէջ երեցեր է այսպիսի մարդ մը : Իսկ կարծիքներուն վրայ եղան Պէնդլի անգղիացին ու Յովհաննէս Սկրտիլ Սիգոյ հռչակաւոր իտալացին ալ : Սիգոյ շատ պատճառներով ու պատմական ծանօթութիւններով հաստատեց թէ այս քերթուածները շարունակութեւն այլ և այլ բանաստեղծներէ շինուած են, որոնցմէ առջինը Հոմերոս եղած ըլլայ : Ինչհաւատալի կ'երեւայ իրեն թէ բանաստեղծ մը այնչափ հին ժամանակի մէջ երկու լայն ուրուագիծներ կարենայ յօրինել, գեղեցիկ դրուագներով ու դիպուածներով զարդարուած : Իսկ քանի որ իրեն Իլիականին ու Ոդիսականին այլ և այլ մասերուն մէջ այնպիսի անհամաձայնութիւններ կը գտնէ, որոնք իրեն կարծեացը իրաւունք կու տան : Պատմական աւանդութիւններն ալ կը վկայեն ասոր . Հոմերոսի բանաստեղծութիւնները, զորոնք ի դուրս (Յունաստան բերաւ, քանի մը հաւանական բերանը կ'երգըցուէին, որոնք երկրին մէջ աստանդական կը պտըտէին ու կեցած տեղերին ասոնցմէ այլ և այլ կըտորներ իրենց անուշ ձայներովը կ'երգանակէին . և այս հատուածներն որ իրենք բոլոր քերթութեան կը կտրէին, հիմակուան բաժանման չէին նմաներ . որովհետեւ Իլիականին ու Ոդիսականին քսանըջորս հագներգութիւն բաժնուիլը՝ յետին ժամանակաց գործ է, ու լեզբսանդրիոյ քերականներուն առեւտրէ կ'իյնայ : Իսկ ռափսոտները սովորու-

Թիւն ունէին առանձին կտորներ ու ամբողջ գրուածքներ ընտրելու . ասոնցմէ անոնք , որ աւելի շատ կ'երգըցուէին , մասնաւոր անուամբ կը կոչուէին . ինչպէս Նիսիականին մէջ եղած գրուածքները՝ Սբաժնութիւն Բանալին Զոնաց , Երազմ Ագաթանոսի , Փորթն , կամ Թէ ըսենք այն պատմութիւնը , զորն որ կը պատմէ Միգամեմնոն ու անուի Յունաց մտածութիւնը կ'ուզէ իմանալ . Համարեաւոր , Պարթեւազմ առ նաւորն , Խաղա՛ի յողորմէաւորութիւն Պարթեւայ , Զորինոսն դէնուայ Ասիկէայ : Իսկ Ողիսականին մէջէն առնուած գրուածքները կ'անուանէին Կոլոսի մետեղ , Լուսյոսն որից , այսինքն Ողիսեւսի Ճանչցուիլը դայեկէն , Սպանոսն Պրոկէանց :

Պիսիատրատեանց ժամանակ բոլոր այս հատուածները կամ Թէ պզտիկ ու զատուած դիւցազներգութիւնները մէկ տեղ ժողովուեցան ու երկու մեծ քերթուած ձևացուեցան , և Թերևս՝ Թէ որ առաջուց գրի վրայ առնուած չէին՝ գրուեցան : Եւսպէս է ընդհանուր կարծիքը , որն որ Նիսիականին վկայութեանը վրայ հաստատուած է : Սակայն Բէյն Նայթ անգղիացին աղէկ անդրադարձութիւն մը կ'ընէ Թէ Հերոդոտոս ու Թուկիդիդէս , Պլատոն ու Բրիստոտէլ , որ շատ տեղ խօսած են իրենց գրուածքներուն մէջ Թէ Հոմերոսի և Թէ Պիսիատրատոսի ու իրեն որդւոցը վրայ , ամենևին չեն յիշատակեր այն ազգատոհմին առ Հոմերոս ըրած ծառայութիւնն ու բարերարութիւնը . և մի Թէ կրնային իրենք անտեղեակ ըլլալ այսպիսի գրաւորական մեծ դիպուածի մը : Ինչպէս Պլատոնի Խաղաբոս ըսուած խօսակցութեան մէջ այսչափ կը յիշատակուի , որ Խաղաբոս , Պիսիատրատէս բռնաւորին որդին , ծանօթացուց զՀոմերոս Նիսիականին մէջ և ետէ եղաւ որ անոր քերթութիւնները Համաթեւական տօնին մէջ երգըցուին ռափստներէ , որոնք բանաստեղծութեան կտորները առանց ամենևին կարգն ընդհատելու իրարու բերնէն առնելով կը շարունակէին : Սակայն այս խօսքս ա-

մենևին չնշանակեր որ Խաղաբոս առաջին ժողովոյն եղած ըլլայ իսկ մը առանձին կտորներու : Եւ այս ալ կայ , որ Պլատոնին պատմածը Խաղաբոսին վրայ՝ ուրիշները Սոլոնի կու տան : — Եւ Պլատարքոս , Եւրիանոս , Վիոն Սկեբերան և Հերակլիտէս կ'ըսեն Թէ Իգուրկոս առաջինն եղաւ որ Հոմերոսի երկու դիւցազներգութիւնները օրինակեց , մէկտեղ միացուց , և իրեն հայրենեաց մէջ տարածեց , ուսկից Յունաստանի մէկալ աշխարհքներն ալ անցան : Իսկ Նիսիականին պատմածը Պիսիատրատեայ վրայ , կրնայ այսպէս մեկնուիլ՝ Թէ որովհետեւ տգէտ մարդիկ շահու համար Յունաստանի մէջ ասորիս անդին պտրտելով զատ զատ կտորներ կ'երգէին Հոմերոսի դիւցազներգութիւններէն ու զանոնք իրենց խառնակ լեզուով կ'աւրէին , Պիսիատրատոս և իրեն որդիները ջանացեր են որ այս բանաստեղծութիւններուն բնիկ մաքուր լեզուն պահուի , զորոնք ետքէն Նիսիականին ընթերցասիրաց մէջ սփռեցին : Եւս բաներս Եւս Վիլիոս լատին մատենագիրն ալ կը հաստատէ :

Բայց Նիսիականին ու Ողիսականին ուրուագիծը յօրինողը եթէ Պիսիատրատոս կամ Իգուրկոս ըլլայ , և եթէ նոյն ինքն Հոմերոս , շատ հաւանական կ'երևայ Թէ ասոնք իրենց առաջին էութեան փոխուած ըլլան : Եւս քերթուածներուն շատերը ձեռք դպան , շտկեցին , պակասը լեցուցին ու շարունակեցին . որովհետեւ Եւստատիոսի ու հին մեկնութեանց մէջ ատանկ ըսուած կը գտնան իմաստունք : Բայց Նիսիականին գրից քերականները եղան (Վիլիոստոսի իրեք կամ չորս դար ետքը) որ յետին կարգաւորութիւնը տունն այս դիւցազներգութիւններուն : Եւ այդ յետին կարգաւորութիւնը քննելով է՝ որ Սոլոն կը պնդէ Թէ շատ հեղինակներ աշխատած ըլլան Նիսիականին ու Ողիսականին վրայ . ինչպէս որ վերը ըսինք , այսպիսի անհամաձայնութիւններ կը ցուցնէ այս դիւցազներգութիւններուն մէջ , որոնց մեկնութիւն տալ չըլլար .

օրինակի համար մէկ մը միայն յիշենք ,
 իշխականին Ը հազներգութեան 5787
 տողին՝ Պիլեմեն Պափղագոնացուց թա-
 գաւորը կը սպաննուի . սակայն ետքը
 ԺԳ հազներգութեան 6587 տողին՝ ի-
 րեն որդւոյն մարմնոյն յուղարկաւորու-
 թեանը լարագին աչօք ներկայ կ'ըլլայ :
 Ս ոլֆին առաջ բերած պատճառները
 այնչափ աւելի կ'ափշեցնեն զմարդ ,
 որչափ որ Հոմերոսի քերթուածներուն
 պարզութիւնը , ճշգրութիւնն ու միու-
 թիւնը՝ հին և նոր երեւելագոյն քննա-
 բանից միտքը զարմանքով լեցուցած են .
 և թէ որ Ս ոլֆ իր կարծիքներուն մէջ
 չախալիր , այսչափ հաշակաւոր անձանց
 դատումը ամբաստանելու է իբրեւ վրի-
 պական բոլոր աշխարհքիս առջև : Բ-
 րիստոտէլ կ'ըսէ թէ իշխականն ու Ոգի-
 սականը միութեան կողմանէ այնչափ
 կատարեալ են , որչափ որ կարելի էր :
 Բոք անգղիացին ասանկ կը ձօնանայ
 Հոմերոսի վրայ . « իշխական զիւցազն-
 երգութիւնը գետ մըն է , որ իր արագ
 ու հեղիկ ընթացքին հետ կը տանի ըզ-
 մեզ : Ինչ կողմանէ որ Հոմերոսի նայե-
 լու ըլլաս , իրեն գիւտը կը հիացնէ
 զմեզ . այս գիւտն է որ իր կեղծեացը
 տարածութիւն , իր նկարագրած բնա-
 ւորութիւններուն կենդանութիւն , իր
 խօսակցութիւններուն ազգութիւն
 ու իր ստորագրած զգացմունքներուն
 վեհութիւն կու տայ . այս գիւտն է որ
 իրեն իմաստներուն ոգի կու տայ , իր
 բացատրութիւնները կ'ազնուականացը-
 նէ , և իր ոճը ներդաշնակ ու վսեմ կ'ը-
 նէ » : Պուալոյ ալ , որուն ընտիր ախոր-
 ժակին բոլոր Վաղղիացուց ազգը վկայ
 ու ջատագով է , իր Արո-եայ Քերեոլա-
 կան բանաստեղծութեան մէջ Հոմերո-
 սի վրայ խօսելով՝ կ'ըսէ .

Դասաւորեալ եւ պարզ նիւթ իւր ինքնին .
 Չիք պատրաստել , հեշտեալ համայն հանդերձին .
 Եւ տողք անձնիւր եւ բառք ի գէպն ընթանան :

Ինչպէս յիշատակելու ուրիշ բազմա-
 թիւ վկայութիւններ՝ մեծամեծ մատե-
 նագիրներէ առաջ բերուած :

Սակայն Սենդ-Վրուա գաղղիացի
 գիտունը , որ Ս ոլֆի ենթադրութեան

գլխաւոր հակառակորդն է , այս անգրա-
 դարձութիւնը կ'ընէ՝ որ եթէ յիշեալ
 ենթադրութիւնը ամենափոքր հիմունք
 ու հաստատութիւն մ'ալ որ ունենար ,
 ի գուրկոս , Պիսիստրատէս ու իր Սպ-
 պարքոս որդին՝ պիտի չկարենային ստոյգ
 կերպով մը Հոմերոսի տալ քանի մը
 ամբողջ հազներգութիւններ , որոնց հե-
 ղինականները ուրիշ ըլլային . « Իսոնք ,
 կ'ըսէ , այնպիսի լուսաւորեալ մարդիկ
 էին , որ չէին կրնար Հոմերոսի անձին
 սեփականել այնպիսի մտածութիւն մը ,
 որն որ իրեն մաքէն չէր անցած : Եւ
 անտարակոյս իրեն գործքերը հրատա-
 րակողները մեզմէ աւելի ծանօթութի
 ու հմտութիւն ունէին՝ Հոմերոսի վրայ
 դատմունք ընելու համար . ուրեմն զար-
 մանք բերելու արժանի բան չէ՞ , որ քա-
 նի մը նոր ատենի քննաբաններ այնպի-
 սի նոր գիւտ ու ճշմարտութիւն մը գրա-
 նան , որն որ անծանօթ էր Բրիստո-
 տէլի , Օենոգոտոսի , Արատեսի , Բ-
 րիստոփանեսի , Բրիստարքոսի , Իոն-
 կինոսի , մէկ խօսքով՝ հին ժամանակ-
 ներու երեւելագոյն քննաբաններուն :
 Եւ առարկութիւն մը միայն կ'ընեմ .
 միթէ հնարաւոր բան է , որ իշխա-
 կան զիւցազուններուն բնաւորութիւն-
 ները , որոնց ամենուն այնչափ մեծ ա-
 րուեստով զանազանութիւն տուած է
 Հոմերոս ու հանգամանքին աստի-
 ճան առ աստիճան դուրս ցատքեցու-
 ցած , և զիւցազներգութեան սկիզբէն
 ինչուան վերջը հաստատուն ու ճիշդ
 պահած է , կարելի է որ ասոնք այլ
 և այլ հանձարներու ծնունդ ըլլան :
 Երգիկային միտքը այսպիսի արտաքոյ
 կարգի երեւոյթ մը ճշմարիտ չսեպեր » :

Սենդ-Վրուային պատճառաբանու-
 թիւնը , որ Ս ոլֆի ենթադրութեան
 անհաւանականութեանը վրայ հաստա-
 տուած էր , բաւական չեղաւ դանեցի
 Վոէս ըսուած գիտուն երիտասարդը
 գոհ ընելու . որն որ մանր քննութեամբ
 ու սաստիկ ուշադրութեամբ քննեց Հո-
 մերոսի Ոգիսականը , ու մէջի գտած
 անհամաձայնութիւնները մասնաւոր ճա-
 ուով մը տպեց Վոբէնհակի մէջ 1806

տարւոյն : Սակայն այդ անհամաձայնութիւնները կրնանք ալ սեպել թէ Հոմերոսի ըլլան , որ այսչափ ընդարձակ քերթուածներու մէջ քանի մը երկրորդական պարագաներու կապակցութեանը ուշ չէ դրած . և հարկաւոր չէ որ այս պատճառիս համար լիակամին ու Ողիսականին հեղինակ ըլլալուն պարծանքը ուրիշներու ալ տանք :

Եւրան ուրիշ զօրաւորագոյն հակառակորդներ ալ Հոմերոսի գէմ, որոնք հաստատեցին թէ Ողիսականին վերջին հագներգութիւնն ու Իփ հագներգութեան մէկ մասը իրենք չէ : Եւստաքիոս կ'ըսէ թէ Լարիստոփանէս Բիւզանդացին ու Լարիստարքոս , Լեքսանդրիոյ քննաբանական դպրոցին նեցուկները , կը համարէին թէ Հոմերոսի Ողիսականը Իփ հագներգութեան 296-րդ տողին կը լմննայ , և մնացած յետին կտորը օտարի մը գործ ըլլայ , որովհետեւ բոլորովին անարժան կը սեպէին Հոմերոսի : Եւսանկ ալ քանի մը լաւ ձեւագիրներ այս կտորին նշան մը դրած են , որ կը ցուցնէ թէ քերթուածոյն հարազատ շարունակութիւնը չէ : Եւրոպ կարծիքը դուրս հանեցին ժեղարուն մէջ Վազաւպոն ու Սաբէն գիտունները , որուն ամենայն ոգւով ընդգէմ զինեցաւ հռչակաւորն Բոր : — (Ի)է որ Սոլոքի ենթադրութիւններն ալ ընդունելու չըլլանք , կրնանք խոստովանիլ որ Ողիսականին Իփ հագներգութեան վերջը ու բոլոր Իփ հագներգութիւնը գեղեցկութիւն մը չունին ու վար են մէկալ առջի կտորներէն : Եւ ըստ ինքեան այս դիւցազներգութեան կապը կը հանգչի՝ երբոր Ողիսեւս իրեն տանը ու իր ամուսնոյն վայելքին հասնելով , քաջածնեղութիւններէն ու տառապանքներէն կը հանգստանայ . 296-րդ տողէն անմիջապէս առաջ եղած տողերը կը լմնցընեն բանաստեղծութիւնը այն մեղամաղձոտ մտածութիւններէն մէկովը , որոնք ըստ կարծեաց քննաբանից պէտք է գտնուին դիւցազներգութիւններու վերջը՝ կարգացողին ոգւոյն մէջ տխրութեան զգացմունք մը տպաւորելու համար : Եւս-

պէս կ'ըլլայ ուրեմն որ Ողիսեւս անկէց ետքի տողերուն՝ սեղանակիցներու մէջ դուրս կ'երևայ ու այն դիպուածներն որ առջի երգերուն մէջ լսեցինք՝ կը կրկնէ անոնց : Տասիէ տիկինը վայելուչ կը սեպէ այս բովանդակութիւնն որ Ողիսականին վերջը կայ . « Եւսիկայ , կ'ըսէ , անօգուտ չէ , որովհետեւ աղէկ կը տեղեկացնէ զընթերցողը . և Հոմերոս երկու պատճառի համար ասիկայ դրած է . առաջինն է՝ իմացընելու համար մեզի որ Ողիսականին նիւթը չէ միայն Ողիսեւսի Լեթակէ դառնալը , և իր ընտանեկան գործքերը կարգաւորելը , հապա թէ կը բովանդակէ անոր ճանապարհորդութիւնները , դիպուածները , ինչ որ տեսաւ , ինչ որ լսեց , վերջապէս այն ամէն բան որ իրեն հանդիպեցաւ՝ Եւրոպի պարիսպները կործանելէն ետքը : Եւրկորդ պատճառն է , որ կ'ուզէ կրկին անգամ ներկայացընել մեզի իր դիւցազնին հանդիպած բոլոր դիպուածները , որովհետեւ զանոնք դիւցազներգութեան մէջ յարմարցուցած ատենը՝ բնական կամ պատմական կարգին չէր նայած , : Եւսայց այս երկու պատճառներն ալ շատ համոզողական ուժ մը չունին : Եւս հակառակն այս ճշմարիտ է որ Ողիսեւսի բերան դրուած համառօտ երկրորդումը բաւական չէ բոլոր Ողիսականին նիւթին վրայ տեղեկութիւն տալու , թէ որ առջի հագներգութիւնները կարգացած չըլլաս . և մեծ բանաստեղծի արժանի գործք մը չէ այնպիսի բովանդակութիւն մը ընել առջի պատմած դիպուածներուն , որուն մէջ բանաստեղծական ոճի գեղեցկութիւն ու հանճարի փայլ մը չերևար :

Սակայն թէ որ ենթադրենք ալ թէ բոլոր այս պատմութիւնն ու անկէց ետքի կտորը Հոմերոսի հարազատ երկասիրութիւն են ու Ողիսականին ամբողջութիւն տուող , խոստովանելու է որ Իփ հագներգութեան 203 տողերուն մէջի եղած դրուագը ամենուն վրայ ձանձրութիւն կը բերէ : Հերմեսի դժոխք իջնալը Պրոկեանց ստուերները հոն տանելու համար , զորոնք Ողի-

սեւս սպաններ էր, ասոնց հոն հասնելն առաջ Մշակամեծնի ու Մշակեւի հոգիներուն իրարու հետ խօսակցութիւնը, և այս ստուերներէն երկուքին իրարու հետ խօսակցութիւնը՝ Ողիսականին հետ կապակցութիւն մը չունին, և թէ որ Հոմերոսի են՝ պատիւ չեն ըներ իրեն։ Այն իսկ Ռոբ ալ այդ կրտորին վրայ ասանկ կ'ըսէ. «Ռոբոր այս դժոխքի մէջ եղած խօսակցութիւնը պարզապէս զարդ մըն է միայն, զորն որ բանաստեղծը ըստ կամս կրնար դնել կամ զանց առնել՝ առանց գործողութեան թելը կտրելու։ Միայն պատճառիս համար լաւագոյն կ'ըլլար որ անոր տեղ Հոմերոս ուրիշ զարտուղութիւն մը ընէր, ու պատմութեան աւելի զանազանութիւն մը տար։ Հերմեսի դժոխք իջնալը աւելի մեռելոց տեղեկութիւն տալ է՝ քան թէ սղջերու։ Մշակամեծն կ'իմանայ թէ Պրոկեանք ինչ կերպով սպաննուեցան Ողիսեւսէն, և Մշակեւ ալ թէ Յոնք ինչպէս փառաւորեցին իր յուզարկաւորութիւնը. այնպիսի դիպուածներ, որ ամենեւին չեն վերաբերիր Ողիսականին ուրուագրածին։ Ս'երջապէս գլխաւոր գործողութիւնը կ'ընդհատի այս երկայն դրուագին միջոցը, որուն յետին մասն ամենեւին նոր աւարկայ մը չներկայացընէր աչքերնուս՝ զմեզ զուարճացընելու համար։ Սակայն

Կինթեան խնդրին լռեւիք.

ես աւելի կը սեպեմ թէ իմ վրաս դատման պակասութիւն կայ, քան թէ Հոմերոսի վրայ կարենամ թերութիւն մը գտնել։ Ս'իսկ կ'աւելցընեմ ըսելու թէ Ողիսականը կարգացողը կրնայ շուտով համոզուիլ որ դիւրին էր այս դրուագը վերցընելը, եթէ գիտելու ըլլայ որ պատմութիւնը շատ կատարեալ կերպով կրնայ կապուիլ Իր հագներգութիւնը 2047 տողէն սկսելով, որն որ Իր հագներգութեան վերջին տողին անմիջական շարունակութիւնն է. անանկ որ եթէ ես կարենայի ալ իմ անձինս յաղթելով Միստաբոսի կարծիքն ընդունիլ, որն որ բոլոր այս հագն

երգութիւնը իբրեւ անհարազատ կը սեպէ, առջի մասը միայն ինձի ասանկ կրնար երևնալ. սակայն իւրաքանչիւր տողերուն գեղեցկութիւնը կը հաւանեցընէ զիս որ բոլոր բովանդակը հարազատ է ։

Ողիսականին Իր հագներգութեան երկրորդ մասը՝ սկզբան կը նկարագրէ Սայերտեսի զՈղիսեւս ճանչնալը։ Սպախարակուի Հոմերոս Ողիսեւսներս բերելուն համար, որ իր ծեր հօրը առասպել մը կը պատմէ իմանալու համար թէ արդեօք դեռ կը ճանչնայ զինքը։ Վնասբանք այս կեղծիքը բնութեան դէմ կը սեպեն։ Ռոբ կ'ըսէ թէ ասիկայ Ողիսեւսի բնութեանը յարմար էր, որն որ միշտ իր սրտին շարժմանքներուն կը տիրէր. և ճշմարիտ ըսելով՝ այս դրուագը Հոմերոսի արժանաւոր կտորներն ունի։ Ռոբ փառաւորապէս կը հաստատէ թէ Հոմերոսի հանճարոյն արժանի է նաև նոյն հագներգութեան վերջն ալ, որուն մէջ ստորագրուած է Պրոկեանց ծնողքներուն ըրած փորձը իրենց որդւոց մահուան վրէժն առնելու համար, և զորն որ ուրիշ քննաբաններ քիչ մը ծիծաղական կը համարին։ «Վիւցազներգութիւնը լմնցընող գործողութեան ազնուակաւութիւն տալու համար, կ'ըսէ Ռոբ, Հոմերոս մէջ կը բերէ զՄիստաբոս ու զՍթենաս, որ կ'որոշեն թէ ինչ վերջ պիտի ունենայ անիկայ։ Ողիսականին սկիզբը՝ դիք Ողիսեւսի դառնալուն հոգ կ'ընէին. իսկ վերջը՝ նոյն ինքն Միստաբոսը կը տեսնենք որ անոր առաքինութիւնն ու արիութիւնը կը վարձատրէ, վճռելով որ Ողիսեւս խաղաղ ու հանգիստ թաքաւորէ։ Շատ մտածութիւն բանին կարգը ասանկ բերուած է, և մենք բոլորովին ապահով կ'ըլլանք գիւցազնին ապառնի երջանկութեանը վերայ, երբոր կ'իմանանք որ այս վերին հրամանը նոյն ինքն Միստաբոս տուած է։ Ս'երիշ կողմանէ՝ Ողիսեւսի մեծութեան ու Ողիսականին բոլոր նիւթին վրայ բարձր ու վսեմ գաղափար մը կ'առնենք, երբոր կը տեսնենք որ նոյն ինքն

իսկ Մարտիկը կը հաստատէ զայն չքեղ խոստմամբ մը՝ անոր յարգը ցուցնելու համար ։

Ուրիշ շատ պատճառներ կան , կամ Հոմերոսի ժամանակի հին Յունաց կենցաղէն ու սովորութիւններէն հանած , կամ անոնց կրօնքէն , որ զմեզ տարակուսի մէջ կը դնեն թէ արդեօք Ողիսականին վերջին մասը նոյն դիւցազներգութեան ուրիշ կտորներուն ժամանակակից է ։ Եւս առաւել որ նոյն մասին մէջ քանի մը պատմական յայտնի հակառակաբանութիւններ ու քանի մը աշխարհագրական սխալներ դուրս ելան , որոնք տարակուսող գիտնոց կարծիքը աւելի հաստատեցին ։ Եւ աւելցնենք ըսելու մենք ալ՝ թէ նաև անոնք , որ Ողիսի Հոմերոսի քերթութեանց սկզբանը վրայօք ըրած են թաղրութիւնը կը մերժեն , գոնէ պէտք է ընդունին այսչափ այլ և այլ պատճառներէ ետքը թէ Ողիսականը մեծ երկբայութեան մէջ ինկած է ։

Ոոյն այս Ողիսի ենթադրութիւնը այնչափ յանդուգն չերեցաւ ու գրեթէ ըսենք չափաւոր տեսնուեցաւ , երբոր Պրայենդ անգղիացին ուրիշ նոր ենթադրութիւն մը դուրս հանեց ։ Ըլլովալիէ գաղղիացին հազիւ թէ նոր հրատարակէր էր իր հին Տրոյիա քաղաքին դրիցը ու Նիականին պատերազմական դիպուածներուն տեղոյն վրայ ըրած քննութիւնները , որ այդ անգղիացի գիտունը ելաւ ասանկ անտեղի կարծիք մը պնդեց թէ Տրոյիա ըսուած քաղաք ոչ երբեք եղած է աշխարհքիս մէջ , և թէ ամենեւին Յոյնք արշաւանք մը ըրած չեն Նիոնի վրայ ։ Սակայն այս դրութիւնը հիմա մոռացութեան մէջ ինկած է . նմանապէս նոյն իսկ Ողիսի ենթադրութեանն ալ , որուն արդէն դէմ ելեր էր Սենդ-Վորուա գաղղիացին , երկու ահաւոր հակառակորդներ ելան , որոնք ազգակից են Պրայենդի . առաջինն է Բէյն Վայթ գիտունը , որն որ իրեն Հոմերոսի սկիզբը դրած յառաջաբանական ճառերուն մէջ ասանկ կը խօսի այս նիւթիս վրայօք . « Ընդդէմ

ամենայն բնական պատճառի , պէտք է այն դարերը մեծ հանճարներու առատութիւն մը ունեցած ըլլան , որ այնչափ բանաստեղծից դասեր սնուցանէին , և ասոնց ամէն մէկ երգերը այնպէս ծաւալած ըլլան , որ իրեք հազար տարւան մէջ և ոչ մէկ ազգ մը կրցած ըլլայ նախանձորդ ելլել , և ոչ ալ մէկը մէկալը հաւանականաբար նմանած ըլլայ ։ Եւ ոչ նուազ զսրմանալի է դարձեալ , որ այնչափ բանաստեղծներ առանց ամենեւին իրարու հետ խորհրդակցելու՝ բարեբախտ գիպուածով մը հանճարնին այնպիսի նիւթի մը վրայ դարձուցած ըլլան , որ իրենց ցրուած երգերը իբր թէ ինքիւրեննին ամենայն մար պատշաճութեամբ բոլորէն մէկ մարմին մը ելած ըլլայ , իսկ իրենք առանձին առանձին առած՝ բոլոր հետագայ դարերուն կարող եղած ըլլան բացարձակ օրինակագիր սեպուելու , անանկ որ ետեւի եկած բանաստեղծները որչափ որ յաջողած ըլլան անոնց նմանելու , այնչափ ալ աւելի գովելի համարուին ։ Ողիսի ենթադրութեանը երկրորդ հակառակորդն է Արենովիլ Բէյն գիտունը , որն որ հաստատեց ընդդէմ Ողիսի թէ « Նիականին ամենայն մասերուն մէջ կը ցոլայ միակ , պարզ ու վսեմ նիւթ մը , որն որ կը ցուցնէ իր ուրուագծին ամենահին ըլլալը , և այս քերթութեան բոլոր անդամները միացընելով ներդաշնակ ամբողջութիւն մը կը կազմէ » ։ Ինքը չորս հիմնական գլուխներ կը դնէ . « Եւ , որ Նիական գիւցազներգութիւնը երկու մասն բաժնուած է , որոնցմէ առջինը կը բովանդակէ Միլլէսի անգործութիւնն ու անոր արգասիքները , և երկրորդը Միլլէսի զէնք ձեռքն առնելը ու անկէջ ելած հետեւանքները . և այս երկու մասերը միջանկեալ կէտի մը վրայ կը միանան , ուր բնականապէս առջինը կը լմննայ ու երկրորդը կը սկսի . այս է Պատրոկլէսի մահը ։

« Բ , իր երկու մասին մէջ ալ Միլլէսի դիտաւորութիւնը աղէկ յայտնի բացատրուած է , բայց երկուքին մէջ

ալ ինքը ընդդէմ կը գործէ իր կամաց ծանուցեալ դիտաւորութեւր, և միանգամայն կը գործէ ըստ Արամազդայ հակառակ կամացը, որն որ նոյնպէս ծանուցուած է :

„ Գ , Որ երկու առթիւն մէջն ալ այս միաբանութիւնը առաջ եկած է Արամազդայ զօրաւոր ներկայութենէն ու անոր այս վախճանիս համար գործածած միջոցներէն . թէ Արամազդայ այս ներկայութիւնը առաջին մասին մէջ կը ջանայ Աբիլէսի անգործութիւնը գործունէութեան փոխել տալու , և երկրորդ մասին մէջ՝ այս գործունէութիւնը այնպէս ուղղելու , որ ինչ վախճանաւ որ պատճառեցաւ՝ անոր հասնի . անանկ որ այն նպատակը , որուն վերջապէս կը հասնի գործունէութիւնը , է նոյն ինքն այն վախճանը , որուն համար որ սկզբան հարկ եղաւ յաղթել անգործութեան :

„ Դ , Թիէ հետեւաբար Արամազդայ կամքը օրինակ կ'ըլլայ Աբիլէսի գործելուն , ու քերթուածոյն մեծ գործողութեանը շարժիչ պատճառն է . և թէ Աբիլէսի կամքը բոլորովին հպատակած է այս գերագոյն կամքին , որուն միայն գործիքն է ինքը . նախ , որովհետեւ Աբիլէս կը մղուի ոչ միայն գործելու , հապա գործելու այս կամքին ուղածին պէս , ուր որ իր առաջադրութիւնը հաստատապէս հակառակ է անոր . և երկրորդ , նոյն կամքին ուղածին պէս գործելու այն բանը , որն որ ինքը նոյնպէս միտքը դրած էր չընելու :

„ Որով աստուածային կամաց մարդկանց հաստատագոյն կամքին վրայ ունեցած անդիմադարձ կարողութիւնը կ'երևայ Հեկտորի մահուանն ու յուղարկաւորութեանը մէջ , որուն գործիքը Աբիլէս է : Այս կերպով կը ցուցուի քերթուածոյն միութիւնը . և որովհետեւ ուրիշ նպատակ մը չկայ որ դիւցազներգութեւն բոլոր մասերը դարձնէ ու միացնէ , կը հետեւի թէ այս նշանակած նպատակս՝ նսխելին ու գլխաւոր նպատակն է ,

Ահաւասիկ Հոմերոսի վրայօք եղած

երկրորդ խնդրոյն կողմանէ դրինք հոս գիտնոց ամէն տեսակ կարծիքները , որոնց ճշմարտութիւնը քննելը՝ ինչպէս անցեալ անգամ , ասանկ այս խնդրոյս մէջ ալ ընթերցողաց դատմանը կը թողունք : Այլուզենք միայն պատճառ մը տալ մեր անորոշ կենալուն այս խնդիրներու վրայ ու միայն պատմական տեղեկութիւն մը տալուն . որով տեսութիւն մը ըրած կրնանք սեպուիլ , թէ պէտամենահամառօտ , մեր առաջ բերած կարծիքներուն . և որովհետեւ այս խնդիրներուն մէջ մեծագոյնն է երկրորդը , անոր համար անոր վրայ միայն մտածենք : Անտարբեր աչքով մը նայեցանք այն գիտնոց պատճառաբանութիւններուն , որոնք կ'ըսեն թէ Ալիական ու Ոգիսական դիւցազներգութիւններուն հեղինակը ամենայն մասամբ Հոմերոս է և թէ ոչ ոք փոփոխութիւն ըրած է անոնց վրայ . որովհետեւ մեզի դժուարին կ'երևայ որ աշխարհքիս մէջ առաջին դիւցազներգութիւն շինող բանաստեղծը , մանաւանդ թէ ըսենք առաջին բանաստեղծը , որն որ Քրիստոսէ ինը տասը դար առաջ կ'իյնայ , հանձարի ու արուեստի կողմանէ ինքիւն առանց ուրիշի օգնականութեանը այնչափ գերազանց աստիճան բարձրացած ըլլայ , որ բնութեան պէս նմանութեան ասպարէզ մը ցուցուի ամենայն բանաստեղծից . — առաջին բանաստեղծ կ'ըսենք Հոմերոսի , որովհետեւ եբրայական բանաստեղծութիւնը , որ քերթողութեան անդրանիկ ծնունդն է , աստուածային շնչում մըն է , և իրաւամբք կրնանք ըսել թէ երկրային բանաստեղծութիւն չէ , հապա Աստուծոյ բերնէն ելած , որով և հիանալի ու անպատմելի : Այս գիտունները ոչ այնչափ հզօր ու նիւթական փաստեր ունին ձեռունին , որչափ որ հաւանականութեան ու ենթադրական պատճառներու վրայ հաստատած են իրենց կարծիքը . սակայն ասոր դէմ ալ կրնանք ըսել թէ շատ բան որ մտաց հաւանական չերևար ու հետեւաբար իբրեւ մերժելի կը սեպուի , աշխարհքիս ու նախախնամողական կա-

աւարուածեան օրինաց կարգին մէջ կրնայ հանդիպիլ. ասանկ կրնայ եղած ըլլալ Հոմերոսի քերթուածեանց վրայ ալ, որ այլ և այլ հեղինակներու հան- ճարներէ մէյմէկ կատարեալ դիւցազն- երգութիւն ձեւացած ըլլան: — Բոլորու- վին չհաւանեցանք մենք Սոլքի եւ- թաղրութեան ալ, որովհետեւ ինչպէս Շօէլ գերմանացին, այսպէս մենք ալ շատ կը քաշուինք այն սկեպտիկեան փի- լիսոփայութեան, որ այսօրուան օրս ամենայն գիտութեանց մէջ կ'ուզէ մշտ- նել, ու գրականական աւանդութիւն- ները կը ջանայ փճացընել, ինչպէս որ հաւատքը վերուց ու ներկայ դարերուս երջանկութիւնը խռովեց: Սակայն այս պատճառէս զատ՝ պզտիկ առարկու- թիւն մը կ'ընենք մենք Սոլքի դէմ. ինչպէս կ'ըլլայ որ Ելիական ու Ոգի- սական դիւցազներգութիւնները յետ այսչափ փոփոխութիւններ ու պէսպէս նորոգութիւններ կրելու և այլ և այլ բանաստեղծներու կամ թէ ըսենք այլ և այլ մատենագրաց երկասիրութիւն ըլլալու, որոնց անուններն ու անձինքն ալ յայտնի կը ցուցուին յոմանց, հնա- գոյն ժամանակներէ 'ի վեր մինչև հի- մա ասոնց վրայ միշտ Հոմերոսի անունը մնացած ըլլայ, ինչպէս որ Սոլքին ու իրեն կարծիքն ունեցողներուն Հոմերո- սի դէմ խօսելէն ալ կ'իմացուի: Երկը կրնայ հետեցընել մէկը թէ կարելի է ուրեմն որ Հոմերոսի ժամանակը լու- սաւորութեան դար մը եղած ըլլայ, և Հոմերոս իր Ելիական ու Ոգիական դիւցազներգութիւնները անոնց ամե- նայն ամբողջութեամբը գրի վրայ ա- ռած ըլլայ:

Հոմերոսի վրայ եղած խնդիրները այնչափ խորին մթութեան մէջ են ու այնչափ տարակոյս կրնան ծնանիլ տալ, որ ըստ մեր կարծեացը՝ այս վէճերը ոչ երբէք պիտի լմննան գիտնոց մէջ, և միշտ զօրաւոր ու բազմաթիւ փաստե- րով հակառակ ճշմարտութիւններ պի- տի հաստատուին: Եւ այժմ ընդհա- նուր խօսելով՝ Վերմանիա Սոլքի կար- ծիքը կը բռնէ, իսկ Բնգղիա, Տոլան-

տա, Վաղղիա ու Լատալիա Հոմերոսի պաշտպան ու ջատագով են: Վասն- նակը թերեւս օր մը այս նիւթոյն վրայ աւելի պայծառ լոյս մը սփռէ:

ԾԱՂԿԱՔԱՂ ԵՒ ԲՈՊԱԿԱՆ

Յայտնի է բանասիրաց որ եւրոպական մատենագրութիւնը այս յետին դարերուս այն աստիճանի ծաղկած ու պայծառացած է, որ Յունաց ու Լատինացոց մատենա- գրութեանը հետ կրնայ արժանապէս բաղ- դատուիլ, և թէպէտ քանի մը մասի մէջ անոնց հաւասար չկրնար սեպուիլ, բայց ուրիշ կողմանէ ալ կը գերազանցէ զանոնք: Երբ դարերու եւրոպացի գրականաց երկա- սիրութիւններուն մէջ կը փայլի մտածու- թեան նոր կերպ մը, ճոխութիւն ու ազ- նուութիւն բացատրութեանց, նկարագրա- կան փայլուն ոճ մը, բարոյական ու փիլի- սոփայական վախճան մը, զազափարական զեղեցիկութիւն մը իմաստներու մէջ, բնու- թեան սէր, և ուրիշ ընտիր յատկութիւն- ներ: Այսպիսի կատարելութիւններ ունե- նալէն ետքը մատենագրութիւն մը՝ կար- ծենք թէ պէտք է որ արեւելեան հանճար ու գրականութիւն ունեցող ժողովրդեան մըն ալ, ինչպէս է մեր ազգը, սիրելի ըլլայ ու հաճոյական. անոր համար մենք ալ պատ- չած կը սեպենք որ ինչպէս ինչուան հիմա եւրոպացի բանաստեղծներու զեղեցիկ հա- տուածներ երբեմն երբեմն օրագրիս մէջ կը գնէինք, ասանկ ասկէց ետքը անոնց արձակաբան մատենագիրներուն ալ ճաշա- կը տանք մեր ազգայնոց:

Սրբազան Պերճախօս:

Ի բեմէ անտի, զոր քրիստոսականս ձմբառնայր կրօն, վեհագոյն ճշմարտու- թիւնք մեծաբարբառ հնչէին ընդ ծագս տիեզերաց, և սրբագոյն հրահանգք բարոյից դիւրընդէլս ընծայէին անկիրթ խուժանին. բեմ ահաւոր, որոյ առաջի 'ի հեզութիւն փոխէին որք արեամբ ժողովրդեան շաղախեցան կայսերք. բեմ խաղաղարար և ինամակալու, որ անագորոյն ոսոխացն բազում անգամա- պաւէնս մատոյց. բեմ, որ պաշտպան է-